

SAMUEL GUSTAF HERMELIN

FRIHERRE, ÄMBETSMAN, KARTOGRAF

ANDREA HERMELIN

SAMUEL GUSTAF HERMELIN

Friherre, ämbetsman, kartograf

Familjen

Av ättartavlorna vet vi, att Samuel Gustaf Hermelin föddes 4/4 1744 i Stockholm, där han också slutade sina dagar 15/3 1820. Han var son till riksrådet friherre Carl Hermelin och Hedvig Ulrika Benzeltierna. Av makarnas åtta barn nådde endast sonen Samuel Gustaf vuxen ålder. Som ende arvinge till sina tre mostrar, fröknarna Benzeltierna, utsågs han i testamente till fideikommissarie till Wiiks säteri i Kimito i Finland. Fideikommissariebestämmelsen, sedermera överförd på faderns egendom Noor i Uppland, trädde i kraft vid dennes död 1789.

Samuel Gustaf Hermelin gifte sig 1:o 1773 med Maria Elisabeth Sandels f. 1755, d. 1779. Dotter: Hedvig Elisabeth f. 1774, d. 1846, g. 1797 m. kanslirådet Bernhard Berndtsson f. 1768, d. 1842. 2:o 1785 med Hedvig Augusta af Söderling f. 1761, d. 1794. Barn: 1. Ulrika Elisabeth f. 1786, d. 1869, g. 1809 m. fältmarskalken J. A. Sandels f. 1764, d. 1831. 2. Carl Samuel f. 1794, d. 1865. Fideikommissarie till Noor 1820. 3. August Söderling f. 1794, d. 1865. Fideikommissarie till Gripenberg 1797.

Ämbetsmannen och den lärde patrioten

Samuel Gustaf Hermelin inskrevs 1760 vid Uppsala universitet, där han samma år *"undergick förhör i lagerfarenheten och året därefter uti de till Bergväsendet hörande vetenskaperna"*. Vid 17 års ålder inträdde han som auskultant i Bergskollegium (gruvindustrins statliga kontrollorgan, grundat 1637). 1770 befordrades han till bergmästare och under tjänste-

resor inom Sveriges bergslager grundlade han genom egna iakttagelser sin uppfattning om hur rikets naturtillgångar skulle kunna tas till vara och utvecklas. Han invaldes i Vetenskapsakademien 1771 och sedermera också i Patriotiska sällskapet. Efter assessorsutnämning 1774 i Bergkollegium utsågs Hermelin till bergsråd, en befattning som han innehade till 1815, då han begärde och erhöll avsked.

Resan till Nordamerika

Åren 1782-84 beviljades Hermelin tjänstledighet för att studera bergverk i Holstein, Nederländerna och Frankrike. Väl i Paris 1782 utsträcktes hans resa via Rochefort över Oceanen till Norra Amerika på uppdrag av Gustav III. Enligt kungens instruktioner skulle Hermelin utforska och bedöma det inflytande på den svenska handeln, främst järnexporten, som de nordamerikanska fristaternas nyvunna självständighet kunde medföra. Medan Hermelin våren 1783 vistades på resor i de vidsträckta områden, som Nordamerikas Förenta Stater sålunda omfattande, slöts i Paris en vänskaps- och handelstraktat mellan Sverige och Amerikas Förenta Stater. Sverige blev därmed den första av Europas neutrala stater, som erkände den nya republiken. Hermelin var redan vid utresan försedd med en fullmakt för eventuell ackreditering som svensk minister i händelse att en nordamerikansk beskickning upprättades i Stockholm, vilket dock inte skedde. Detta innebar för Hermelins räkning, att de allmänna medel, vilka beviljats för hans resa indrogs, varvid han fick anträda hemresan från Boston med egna knappa tillgångar. Knappare än han visste, då han efter en stormig överresa

ankom till London och där möttes av underrättelsen, att de medel han väntat från sin svärfar bergsrådet Sandels uteblivit på grund av dennes frånfälle. I det sista av breven med reserapporter ställda till kanslipresidenten, daterat London den 9 november 1784, anhåller Hermelin med djupaste vördnad att få avsegla med "Captaine Andersson" till Göteborg, vilket beviljades.

Med nyförvärvade erfarenheter utvidgade Hermelin efter hemkomsten sina medborgerska och vetenskapliga åtaganden. Så bringades t.ex. Falu gruvas obegagnade gruvvatten och varphögar att avkasta vitriol, svavel, rödfärg och ockra genom anläggningar, vilka aldrig gav upphovsmannen någon vinning, men väl de efterföljande investerarna!

Det var inte heller främst den egna vinningen som föresvävade honom, när han — efter 1789 som fideikommissarie till Noor — gav sin syn på det medborgerska ansvaret för jordbruket, Sveriges modernisering: *"Att välja lantlevnaden utan kunskaper uti vetenskaper och utan föresats att genom eftertanke och idoghet beförda egen och andras välgång, allenast för att vinna en bekvämlig och håglös levnad, det är inte värdigt en tänkande människa"*. Som preses i Vetenskapsakademien 1785 framstod också Hermelin som en given anhängare till den fysiokratiska uppfattningen, som manade till en vetenskapligt genomförd uppodling av ödemarkerna i norr för att därmed uppnå en klimatförbättring — även gynnsam för bergsbruket.

Kartverket

I den nedgång de svenska handelsförbindelserna fick vidkännas åren efter franska revolutionen och i den dystra tid, som följde efter det ödesdigra mordet på Gustav III, grep Hermelin sig an — i ett uppenbart patriotiskt nit — med att upprätta en ekonomisk-statistisk inventering med kartor över hela Sverige. Eftersom hans mål var att skapa en bestående järnindustri baserad på de lappländska malmfyndigheterna, var han i första

hand mest intresserad av att få till stånd en karta uppgjord över lappmarkerna och Västerbotten. För grundläggande fältarbeten sände han på egen bekostnad ut unga aspiranter i Bergskollegium. Sommaren 1795 undersöktes Tornedalen, framställdes kartmaterial m.m.

"Kaanans land" i Norden

Sommaren därpå kom turen till Lule älv med så gynnsamma rapporter, att Hermelin beslöt att personligen investera i den nu kartlagda landsdelen genom inköp av en sågverksanläggning vid Hedensfors för att där grunda en masugn på malm från Kvikkjokk och Jokkmokk. Anläggningen flyttades senare söderut till Selet, som utvecklades till den centrala bruksorten. Vattenledningens rationella utnyttjande var det nya projektets huvudtanke, så på den 1796 utgivna Västerbottenskartan — den första i det Hermelinska kartverket — flyter Lule älv bred och mäktig med platser angivna, lämpliga för exploatering. Projektet växte snabbt ut: genom röjning och uppodling skulle Lule älvdal börja grönska. 1797 beordrade Bergskollegium lagfart på de på kartan utsatta platserna för malmtäckt, masugnar, kolskogar och hemmansangelägenheter. Hermelin med medhjälpare fanns med vid förrättningar för att skingra allmogens misstro. I tidigare exploatörers spår nåddes slutligen Gällivare, som beskrivs som *"ett ansevärt högt berg och att järnmalmen till äventyrs utgör själva fasta berget har man all anledning att tro"*.

Med förvärvet av det där tidigare anlagda bruket Melderstein säkrades Gällivare berg 1799 — Lule älv var definitivt överskriden — operationsområdet flyttades mot Kalix. Orsaken till att detta stora steg kunde tas, var att Hermelins ekonomiska ställning stärktes 1798 genom att han kunde disponera delar av det arv hans svärfar i andra äktenskapet, kommerserådet S. Söderling, lämnat till sina dottersöner.

Guldmedaljen

Hermelins insatser gick ingalunda samtiden förbi. Till riksdagen i Norrköping år 1800 hade första riksståndet låtit prägla en guldmedalj över S. G. Hermelin

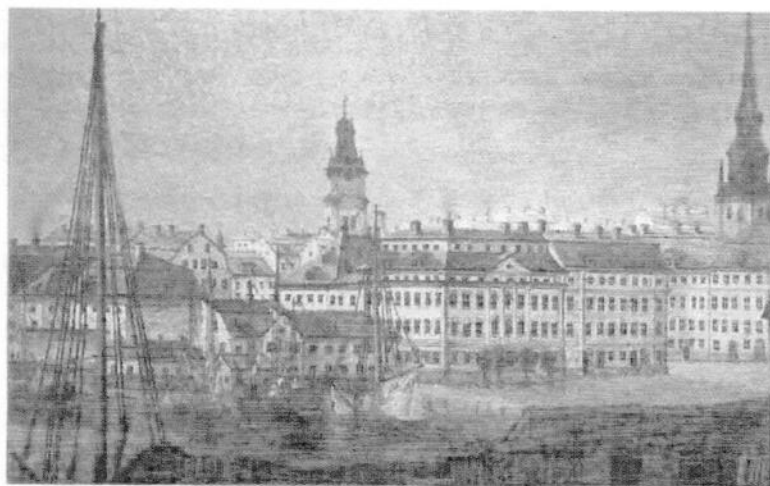
med inskriptionen: "För utvidgad kunskap om Fäderneslandet, förkovrade näringar, befolkade ödemarker. Av medborgare och vänner".

Kornhamnstorg 4

I Stockholm bemöttes också Hermelin med uttalad respekt, där han bebodde den ståtliga Söderlingska fastigheten, Kornhamnstorg 4. I mantalslängden för år 1800 uppges hushållet där bestå av Kungl. rådet Baron S. G. Hermelin, 55 år också av dottern Ulrika, 13 år och av mamsell C. G. Malmberg, 64 år. Vidare av lakejen P. Sjögren, livtjänaren Olof Åberg, 2 jungfrur och 2 pigor (alla ogifta och mellan 24 och 40 år gamla). Överflödsskatt utgick för bl. a. 3 rum med sidenmönstrade tapeter, förgyllda möbler och 2^{ne} Equipagehästar.

Geographiska Contoiret

Att Hermelin ämnade förverkliga sin idé om ett "Geographiskt Contoir", förlagt till stockholmshemmet, framgår av att Hermelins medarbetare, de båda Åbomagistrarna C. P. Hällström och C. N. Robsahm, också räknas till hushållet år 1800. Den verksamhet Hermelin såg för sig hade stora förutsättningar att lyckas med utgivningen av ett rikstäckande kartverk, dels genom Hermelins egna kunskaper på området, skickliga medarbetare, avancerade mätinstrument (importerade från England) och dels inte minst genom rätten att sedan 1797 få använda Lantmäterikontorets stora samling ekonomiska kartor. Hällström skulle leda kartarbetet, Hermelin skulle skriva Sveriges mineralhistoria, de övriga medarbetarna skulle skriva reseskildringar

Söderlingska fastigheten Kornhamnstorg 4 år 1780. (Detalj av en målning av Johan Severbom, Stockholms rådhus).

Söderlingska fastigheten Kornhamnstorg 4 år 1998.

med vyer utförda i akvatint. Slutligen skulle Tabellverket — där Hermelin var styrelsemedlem — införlivas med kontoret för tillgång av statistiskt underlag. Kartproduktion ansågs som en förädlingsindustri och kunde förhoppningsvis påräkna statligt stöd.

Likafullt drabbades kartutgivningen av Hermelins egen försämrade ekonomi; Sveriges järnexport sjönk till mer än hälften åren 1802-08 och vidare medförde 1808-09 års krig stora förluster genom den ryska inbrytningen i Västerbotten. Några krediter för järnhanteringen medgav inte heller 1809-10 års riksdag. Den Söderlingska fastigheten hade redan sålts 1804 och för att betala sin dotter Ulrikas hemgift inför bröllopet 1809 med fältmarskalken Sandels (Hermelins svåger i första giftet) nödgades Hermelin sälja huvudanläggningen Selet 1810. Konkursen var ett faktum 1812. Noor undantogs dock genom fideikommissbestämmelserna.

Geographiska inrättningen 1810

Angående kartverket "*Geographiske chartor öfver Sverige*" inställde sig frågan, om Hermelin önskade sälja det till staten eller ej. Under 1809-10 års riksdag behandlades ärendet som rent finansiellt — kostnaden ifrågasattes — aldrig kartverket i sig. Det ansågs t.o.m. ha ett så stort nationellt värde, att det ej måtte som Linnés kvarlåtenskap lämna landet; ett påpekande framfört av sidenfabrikören C. J. Schönherr tillika ledamot av Vetenskapsakademien. Lösningen på förslag av friherrarna Bonde och Adelsvärd blev, att kartverket överfördes till ett nybildat aktiebolag "*Geographiska inrättningen*", som skulle stå för en kontinuerlig utgivning av verket. C. P. Hällström anställdes som förste geograf vid inrättningen med många av Hermelins vänner som delägare.

Brevet från Noor 1816

I ett brev till sin kära unga sonhustru Ebba Sofia Ribbing, daterat Noor den 15 mars 1816, uttrycker "Sam. Gus. Hermelin" sina förhoppningar om att hon efter avslutad vistelse i Stockholm nu "*finner sig nöjdare uti egen landtmannabonig*" d.v.s. på Gripenberg och han fortsätter: "*Jag har ämnat mig till Stockholm, i synnerhet för anstalter vid Geographiska inrättningen. Den nya chartan öfver Sverige och Norrige har nu blivit ferdig at tryckas. Till inresa synes nu en blidare vederlek börja och våren är behaglig för ålderdomens höst*".

Fullbordan

Samuel Gustaf Hermelin hann få uppleva att hans atlas över Sverige, med tryckningen av den sista och 33:e kartan fullbordades år 1818. Två år senare gick han stilla bort och begravdes i det Strömnerska-Hermelinska gravkoret i Maria Magdalena kyrka i Stockholm.

Kartverket bevarat

År 1823 inlöste svenska staten det Hermelinska kartverket och det förblev den första atlasen över Sverige — ensam i sitt slag — tills Generalstabens översiktskarta över Sverige utgavs 1914-1927. Rikets Allmänna Kartverk har hand om kartplåtarna, som förvaras inom Krigsarkivet. På Riksarkivet vilar den alljämt i stort sett utforskade stora S. G. Hermelinsamlingen.

Stockholm i november 1997

Andrea Hermelin

Källor

Ahlström, Gunnar. *De mörka bergen*. 1966.

Hermelin, Alf. *Noor under 200 år*. 1963.

Hermelin, Elias. "Bergshanteringen i Nordamerikas Förenta Stater för 200 år sedan". Särtryck ur: *Vilja och kunnande*. 1977

Hermelin, Joseph. *Släktsägner och minnen*. 1927.

Hermelin, Samuel Gustaf. *Berättelse om Nordamerikas Förenta Stater*. Bref till kanslipresidenten. 1894.

Widmalm, Sven. *Mellan kartan och verkligheten. Geodesi och kartläggning 1645-1860*. 1990.

Den svenska historien. Del 6-7. 1967.

Kartor. Fem seklers svensk kartografi. Armémuseum/Krigsarkivet. Utställningskatalog, 1991.